

Ένα ελληνο-αλβανικό ανήκειν εν τη γενέσει για τα παιδιά των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα

Ιλιρίντα Μουσαράι

Υποψήφια διδάκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ

Γεωργία Σπυροπούλου

*Υποψήφια διδάκτορας στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης
και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου*

Δημήτρης Χριστόπουλος

*Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και
Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου*

1. Εισαγωγή

Η παρουσία της αλβανικής μεταναστευτικής κοινότητας στην Ελλάδα αποτελεί την πολυπληθέστερη περίπτωση διεθνούς μετανάστευσης στην ύστερη μεταπολεμική ιστορία της χώρας. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η μετακίνηση εκατοντάδων χιλιάδων Αλβανών και Αλβανίδων προς την Ελλάδα συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας, θέτοντας σε δοκιμασία καθιερωμένες αντιλήψεις περί εθνικής ομοιογένειας, ένταξης και ταυτότητας. Η μετανάστευση αυτή συνέβαλε καθοριστικά στην ανασυγκρότηση της αγοράς εργασίας, στη δημογραφική ανανέωση, αλλά και στην αναδιαπραγμάτευση των εννοιών της εθνικής ταυτότητας και της κοινωνικής συνοχής. Η ελληνική κοινωνία, που για δεκαετίες αυτοπροσδιοριζόταν μέσα από το αφήγημα της εθνικής ομοιογένειας και της πολιτισμικής συνέχειας, βρέθηκε αντιμέτωπη με τις προκλήσεις μιας κοινωνίας σε μετασχηματισμό, στην οποία η παρουσία νέων πληθυσμιακών ομάδων ανέδειξε εκ νέου τα όρια και τις αντιφάσεις του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος. Αυτό, σε τέτοιο βαθμό μαζικότητας, είχε να συμβεί από την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, μετά την υποδοχή των προσφύγων της Μικράς Ασίας και του Πόντου.

Σήμερα, τριάντα και πλέον χρόνια μετά, τα παιδιά των μεταναστών αυτών, όσοι και όσες γεννήθηκαν ή/και μεγάλωσαν στην Ελλάδα, ενσαρκώνουν την εμπειρία μιας «δεύτερης γενιάς», που δεν είναι πια εξωτερική προς την ελληνική κοινωνία, αλλά «ελληνική» ως τέτοια. Όπως είπε μια νεαρή ελληνοαλβανίδα μεγαλωμένη στην Κρήτη: «με ρωτάνε αν είμαι ενταγμένη στην ελληνική κοινωνία. Μα δεν είμαι απλώς «ενταγμένη». Αυτή είναι η κοινωνία μου. Είμαι ελληνική κοινωνία».

Οι βιογραφικές διαδρομές, οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές εμπειρίες αυτών των ανθρώπων, αλλά και οι μορφές αυτοπροσδιορισμού τους, αναδεικνύουν μια νέα ελληνική πραγματικότητα. Διακόσια και πλέον χρόνια μετά την Ελληνική Επανάσταση, η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα δεν βιώνεται πια ως μονοσήμαντη, αλλά ως πεδίο πολλαπλών, διαπραγματευόμενων και υβριδικών ταυτίσεων.

Όπως αναφέρει η αιτιολογική έκθεση του Ν. 4332/2015 (Άρθρο 1) με τον οποίο ολοκληρώθηκε η μεταρρύθμιση του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας που εκκίνησε με τον 3838/2010:

«Λόγος της ρύθμισης είναι η αναγκαιότητα διασφάλισης της ομαλής ανάπτυξης και ένταξης στην ελληνική κοινωνία των αλλοδαπών παιδιών που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στην Ελλάδα. Ηθικό και πολιτικό θεμέλιό της είναι η αποτελεσματική διεύρυνση της δημοκρατίας η οποία προϋποθέτει τον αυτοκαθορισμό των ορίων του “δήμου”, της πολιτικής κοινότητας· τον προσδιορισμό τέλους, του “ποιοι είμαστε”. Το ερώτημα αφορά τον πυρήνα της λαϊκής κυριαρχίας, υποκείμενο της οποίας είναι ο ελληνικός λαός, ο οποίος αποφασίζει τη σύνθεσή του. Δύο αιώνες περίπου νεότερης ελληνικής ιστορίας, κύματα εσωτερικής μετανάστευσης, αποδημίας, προσφυγιάς και παλιννόστησης, κυρίως δε η υποδοχή εντατικών μεταναστευτικών ροών από τις αρχές της δεκαετίας του '90– μαρτυρούν ότι τα όρια της πολιτικής κοινότητας δεν είναι στατικά. Σύμφωνα λοιπόν με την ιστορία της, η ελληνική πολιτική κοινότητα εξ αντικειμένου προκύπτει από τη σύμπτωση των βουλήσεων των ανθρώπων που ενσωματώνονται σε μια εθνική συλλογικότητα που ζει μαζί και συναπαρτίζεται από τον Ελληνισμό της διασποράς. Αυτή η βούληση αφορά σήμερα ένα σημαντικό αριθμό αλλοδαπών που είναι ριζωμένοι στην Ελλάδα. Αφορά πρωτίστως τα παιδιά τους, τα οποία γεννιούνται, ανατρέφονται και εκπαιδεύονται στη χώρα μας, διαμορφώνοντας, με τον τρόπο αυτό, ελληνική εθνική ταυτότητα. Κατά συνέπεια, το ελληνικό Έθνος είναι κοινότητα καταγωγής υπό την έννοια του άρθρου 1, παρ. 1 ΚΕΙ που θεμελιώνει το ονομαζόμενο δίκαιο του αίματος ως τεχνική κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Είναι όμως και έθνος επιλογής και συνείδησης. Σφυρηλατεί τους δεσμούς αλληλεγγύης των μελών του πάνω στο κριτήριο της κοινής βούλησης του ανήκειν σε αυτό, ανεξαρτήτως της καταγωγής των ανθρώπων. Έτσι, συγκροτείται ο ελληνικός λαός που επεξεργάζεται την ενότητά του κοιτώντας στο μέλλον με δεδομένη και καθοριστική την ιστορία και την πολιτιστική του κληρονομιά».

2. Ο θεσμικός δρασκελισμός έγινε: έπεται η νομική ολοκλήρωση και κοινωνική εδραίωση

Η «δεύτερη γενιά» αλβανικής καταγωγής αποτελεί πλέον ένα δυναμικό κοινωνικό σώμα. Παρά την ευρεία συμμετοχή της στην εκπαίδευση, την εργασία και τη δημόσια ζωή, εξακολουθεί να βιώνει αντιφάσεις ως προς την κοινωνική και θεσμική της αναγνώριση. Μέσα σε αυτό το θεσμικό και κοινωνικό κλίμα, η ετερόκλητη αυτή γενιά έχει ως επί το πλείστον ενηλικιωθεί, φτάνοντας μέχρι τα 40+ έτη. Εδώ και καιρό, φαίνεται πως, εκτός από προσωπικές διερωτήσεις για το ζήτημα του ανήκειν, έχουν παράλληλα υπάρξει προσπάθειες συλλογικής διαπραγμάτευσης. Η έρευνα «Ένα ελληνο-αλβανικό ανήκειν εν τη γενέσει: Μη ανταγωνιστική συνύπαρξη σε προοπτικές συμπερίληψης», που διεξήχθη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, επιδιώκει να κατανοήσει ακριβώς αυτή τη ρευστότητα και τη διαπραγματευτική φύση της ταυτότητας των νέων αλβανικής καταγωγής που ζουν στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση όχι μόνο στη νομική ή πολιτική τους ένταξη, αλλά κυρίως στις υποκειμενικές εμπειρίες του ανήκειν.

Στη χώρα μας, η συζήτηση για τη λεγόμενη «δεύτερη γενιά» συνδέεται άμεσα με τις διαδικασίες κτήσης ιθαγένειας και συχνά εσφαλμένα σταματά εκεί. Η εστίαση στην ιθαγένεια και μάλιστα με μονοσήμαντο τρόπο που εξαντλείται απλά στην απόκτησή της, αποκρύπτει άλλες διαστάσεις, όπως της κοινωνικής ένταξης, πολιτικοποίησης και δράσης της δεύτερης γενιάς. Εξάλλου, η «ιδιότητα του πολίτη» ως κοινωνικό σημαίνον, περιέχει περισσότερα από την ιθαγένεια, ως τον εν στενή έννοια νομικό δεσμό με το κράτος.

Τα διαθέσιμα στοιχεία των τελευταίων ετών δείχνουν ότι η σταθερά πολυπληθέστερη κατηγορία νέων που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια μέσω δήλωσης ή φοίτησης είναι Αλβανοί, αντιπροσωπεύοντας ποσοστά άνω του 85%. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική νεολαία αλβανικής καταγωγής συγκροτεί τον βασικό κορμό των νέων πολιτών, μετασχηματίζοντας σταδιακά τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η ελληνικότητα ως πολιτική και κοινωνική κατηγορία.

Η έρευνα «Ένα ελληνο-αλβανικό ανήκειν» εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο των σπουδών που διερευνά τη συγκρότηση της ταυτότητας και του ανήκειν ως διαδικασιών που συνδυάζουν τη βιωμένη εμπειρία με τη συλλογική διάσταση και την πολιτειακή υπόσταση. Το άρθρο αυτό επιχειρεί να αναδείξει τις πολλαπλές ταυτότητες που αναδύονται από αυτή την πραγματικότητα. Εξετάζει πώς οι νέοι αυτοπροσδιορίζονται, πώς βιώνουν τη σχέση τους με την ελληνική κοινωνία και πώς νοηματοδοτούν την ένταξη, την αποδοχή και, σε τελευταία ανάλυση, την ίδια την πολιτειότητα.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του ανήκειν είναι πολλαπλοί και αλληλοσυνδεδεμένοι, χωρίς να μπορούν να υπάρξουν σχέσεις γραμμικής αιτιότητας, κάτι που ούτως ή άλλως η έρευνά μας δεν σκόπευε να επιτύχει. Στόχος μας ήταν η χαρτογράφηση των τύπων αυτοπροσδιορισμού που υπάρχουν στη λεγόμενη «δεύτερη γενιά» αλβανικής καταγωγής και οι αναγνώσεις των υποκειμένων για το ζήτημα αυτό. Παρακάτω θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα και δύο βασικές θεματικές που προέκυψαν στις συνεντεύξεις, αυτές της ιθαγένειας και του εκπαιδευτικού συστήματος.

3. Υβριδικές, όχι ενικές ταυτότητες

Η έννοια της ταυτότητας έχει αποτελέσει πεδίο εκτεταμένης θεωρητικής επεξεργασίας στις κοινωνικές επιστήμες, από την ψυχοκοινωνική προσέγγιση του Erikson και του Cooldner έως τις πολιτισμικές αναγνώσεις του Stuart Hall. Κοινό νήμα των θεωρήσεων που ενστερνιζόμαστε αποτελεί η απόρριψη μιας αντίληψης της ταυτότητας ως μόνιμης και αμετάβλητης. Αντίθετα, η ταυτότητα νοείται ως σχέση και διαδικασία, ως αποτέλεσμα διαρκών διαπραγματεύσεων μεταξύ του εαυτού και των άλλων, του ατομικού βιώματος και των κοινωνικών κατηγοριών που το περιβάλλουν.

Όπως, ανάμεσα σε άλλους, σημειώνει ο Hall¹, η ταυτότητα συγκροτείται «όχι μέσα από την ουσία αλλά μέσα από την τοποθέτηση».

«Ίσως, αντί να σκεφτόμαστε την ταυτότητα ως ένα ήδη ολοκληρωμένο γεγονός, το οποίο απλώς εκπροσωπούν οι νέες πολιτισμικές πρακτικές, θα έπρεπε να τη σκεφτούμε ως μια «παραγωγή» που δεν ολοκληρώνεται ποτέ, που βρίσκεται πάντοτε σε διαδικασία διαμόρφωσης και που συγκροτείται πάντοτε μέσα —και όχι έξω από— την αναπαράσταση».

Το υποκείμενο, επομένως, δεν «έχει» μια ταυτότητα αλλά κατασκευάζει θέσεις υποκειμενικότητας μέσα από λόγους, εμπειρίες και κοινωνικές σχέσεις. Η μετατόπιση αυτή, από την ταυτότητα ως «είναι» στην ταυτότητα ως «γίνεσθαι», αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο

¹ Hall S., «*Cultural Identity and Diaspora*» στο Rutherford J. (επιμ.), *Identity: Community, Culture, Difference*, Lawrence & Wishart, Λονδίνο 1990, σ. 222-226.

της μετανάστευσης, όπου το ανήκειν, η ετερότητα και η ένταξη αποτελούν διαρκώς διαπραγματευόμενες κατηγορίες.

Εμφατικά, όχι όμως αποκλειστικά, στο πλαίσιο των μεταναστευτικών εμπειριών, η «ταυτότητα» προσλαμβάνει πολλαπλές και διασταυρούμενες διαστάσεις: εθνική, πολιτισμική, πολιτειακή, εθνοτική, γλωσσική, θρησκευτική και ταξική. Για τα άτομα μεταναστευτικής καταγωγής, οι διαστάσεις αυτές δεν ταυτίζονται αναγκαστικά· η «ελληνικότητα» και η «αλβανικότητα» βιώνονται συχνά όχι ως αντίθετα άκρα, αλλά ως συμπληρωματικά σημεία ενός συνεχούς. Αυτή η πολλαπλότητα συγκροτεί το εννοιολογικό υπόβαθρο της πολιτισμικής υβριδικότητας. Πρόκειται για μια ενδιάμεση πραγματικότητα, σύμφωνα με τον ορισμό του Homi Bhabha², για έναν “ενδιάμεσο χώρο” (third space), έναν χώρο διαπραγμάτευσης, μετάφρασης και επανασημασιοδότησης, όπου τα πολιτισμικά νοήματα δεν διαθέτουν πρωταρχική ενότητα ή σταθερότητα, αλλά ανακατασκευάζονται διαρκώς».

Η έννοια της υβριδικότητας είναι κρίσιμη για την κατανόηση της δεύτερης γενιάς αλβανικής καταγωγής στην Ελλάδα, καθώς περιγράφει την ταυτότητά της ως αποτέλεσμα διαρκούς μετατόπισης και σύνθεσης ανάμεσα σε δύο πολιτισμικούς και θεσμικούς κόσμους. Όπως υπογραμμίζουν οι Levitt & Waters³, η πρώτη γενιά των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής δεν «ανήκει» πλήρως ούτε στη χώρα προέλευσης των γονέων ούτε στη χώρα υποδοχής, αλλά διαμορφώνει διασυνδεδεμένες μορφές ταυτότητας (transnational identities), που αντλούν νόημα τόσο από τις οικογενειακές μνήμες όσο και από τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης στη χώρα διαμονής.

Η έννοια του ανήκειν (belonging) προσφέρει εδώ ένα κρίσιμο αναλυτικό εργαλείο, καθώς επιτρέπει την υπέρβαση της νομικής και διοικητικής διάστασης της ένταξης. Όπως σημειώνει η Yuval-Davis⁴, το ανήκειν δεν αφορά απλώς τη συμμετοχή σε μια πολιτική κοινότητα, αλλά την υπαρξιακή και συναισθηματική εμπλοκή του ατόμου σε σχέσεις κοινωνικής αναγνώρισης, οικειότητας και αποδοχής. Το ανήκειν δεν είναι δεδομένο αλλά διαρκώς διαπραγματευόμενο, ανάμεσα σε εμπειρίες ορατότητας και αορατότητας, οικειότητας και αποστασιοποίησης, αποδοχής και στιγματισμού. Αν αυτό ισχύει καθολικά, για τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής είναι ακόμη πιο ζωτικό.

Συνδέοντας το προσωπικό βίωμα με τη δομική συνθήκη, μπορούμε να πούμε ότι η ελληνική νεολαία αλβανικής καταγωγής συγκροτεί την ταυτότητά της μέσα σε ένα “ενδιάμεσο” πεδίο, όπου οι γλώσσες, οι οικογενειακές αφηγήσεις, οι κοινωνικές προσδοκίες και οι θεσμικοί περιορισμοί συνυφαίνονται. Το «ελληνο-αλβανικό ανήκειν» δεν αποτελεί απλώς μεταβατική φάση, αλλά νέα μορφή κοινωνικής πραγματικότητας, που εκφράζει τη βαθύτερη μετατόπιση της ελληνικής κοινωνίας προς ένα πλουραλιστικό και μεταεθνικό μοντέλο πολιτειότητας και συμμετοχής.

² Bhabha H. K., *The Location of Culture*, Routledge, Λονδίνο 1994, σ. 37

³ Levitt P. & Waters M., *The Changing Face of Home: Transnational Lives of the Second Generation*, Russell Sage Foundation, Νέα Υόρκη 2002, σ. 21.

⁴ Yuval-Davis N., «*Belonging and the politics of belonging*», *Patterns of Prejudice*, 40(3)/2006, σ. 197-214, <https://doi.org/10.1080/00313220600769331> (πρόσβαση: 14.12.2025).

4. Μεθοδολογία

Η έρευνα στηρίχθηκε σε ποιοτική προσέγγιση με στόχο την εις βάθος κατανόηση των διαδικασιών συγκρότησης ταυτότητας και ανήκειν. Η επιλογή αυτής της μεθόδου επέτρεψε την αποτύπωση των εμπειριών και των νοηματοδοτήσεων των ίδιων των συμμετεχόντων/χουσων, χωρίς προκαθορισμένα ερμηνευτικά σχήματα, δίνοντας χώρο στην πολυπλοκότητα και στη ρευστότητα της ταυτότητας όπως αυτή βιώνεται από τα ίδια τα άτομα. Η ερευνητική στρατηγική βασίστηκε στη διεξαγωγή ημιδομημένων εις βάθος συνεντεύξεων, οι οποίες επέτρεψαν την ελεύθερη αφήγηση και τη συλλογή πλούσιου, βιωματικού υλικού.

Η ερευνητική ομάδα συνέλεξε πέννηντα εις βάθος συνεντεύξεις με ανθρώπους αλβανικής καταγωγής που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στην Ελλάδα, καθώς και δέκα συνεντεύξεις με ειδικούς, μεταξύ των οποίων εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί επιστήμονες, ερευνητές, στελέχη οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και νομικοί. Το δείγμα περιλάμβανε άτομα ηλικίας 19 έως 40 ετών, με διαφορετικά μορφωτικά και επαγγελματικά προφίλ, 27 γυναίκες (54%), 21 άνδρες (42%), 1 ρευστόφιλο τρανς άτομο (2%) και 1 άτομο που δεν προσδιόρισε το φύλο (2%). Συγκεκριμένα, η πλειονότητα των συμμετεχόντων ζούσε στην Ελλάδα, με κάποιους ωστόσο να έχουν μεταναστεύσει διαδοχικά σε άλλες χώρες. Επίσης, οι περισσότεροι συμμετέχοντες ζούσαν στην Αθήνα, ενώ ορισμένοι είχαν μεγαλώσει ή σπουδάσει σε άλλες αστικές ή ημιαστικές περιοχές της χώρας, επιτρέποντας τη σύγκριση διαφορετικών κοινωνικών πλαισίων.

Η ερευνητική ομάδα είχε μικτή σύνθεση, συνδυάζοντας ερευνητές και ερευνήτριες με και χωρίς μεταναστευτική καταγωγή, γεγονός που επέτρεψε τη συνθετική προσέγγιση των δεδομένων και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των συμμετεχόντων. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με βάση ένα εκτενές ημιδομημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο περιλάμβανε θεματικές όπως: οικογενειακό και μεταναστευτικό υπόβαθρο, εκπαιδευτικές και επαγγελματικές διαδρομές, σχέσεις με τη δημόσια διοίκηση και το καθεστώς ιθαγένειας, εμπειρίες ρατσισμού και κοινωνικής αποδοχής, πολιτισμικές πρακτικές, γλωσσική χρήση και θρησκεία.

Κατά τη φάση της ανάλυσης, η ερευνητική ομάδα υιοθέτησε την έννοια της «ταυτότητας ως φάσματος» ως αναλυτικό εργαλείο. Το σχήμα αυτό υποδηλώνει ότι η ταυτότητα δεν συγκροτείται ως σταθερή ή αποκλειστική κατηγορία (π.χ. «Έλληνας» ή «Αλβανός»), αλλά ως συνεχές, όπου οι αναφορές, οι προσδιορισμοί και οι συναισθηματικές τοποθετήσεις μεταβάλλονται ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο, τη θεσμική εμπειρία και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ταυτότητα, επομένως, δεν ερμηνεύεται ως δίλημμα «είτε-είτε», αλλά ως πεδίο διαπραγμάτευσης και συνύπαρξης, όπου στοιχεία ελληνικότητας και αλβανικότητας συντίθενται και επανανοηματοδοτούνται μέσα από την εμπειρία του ανήκειν.

Η ερώτηση «Πώς αυτοπροσδιορίζεστε και γιατί;» αποτέλεσε το επίκεντρο του ερευνητικού διαλόγου, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να εκφράσουν ελεύθερα τις πολλαπλές τους αναφορές. Το ερώτημα, αν και απλό στη διατύπωσή του, αποδείχθηκε πολιτικά και συναισθηματικά φορτισμένο, καθώς για μεγάλο χρονικό διάστημα η δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα είχε οικοδομηθεί πάνω στο δίπολο «Έλληνας-Αλβανός», σαν να επρόκειτο για αμοιβαία αποκλειόμενες κατηγορίες. Για τον λόγο αυτό, μετά τις πρώτες συνεντεύξεις, δόθηκε η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να επιλέξουν οι ίδιοι σε ποια διάσταση αναφέρονται

(πολιτισμική, εθνική, πολιτειακή, εθνοτική ή συνδυαστική). Η προσέγγιση αυτή επέτρεψε την ανάδυση πιο πολυφωνικών, ρευστών και αυθεντικών αφηγήσεων.

5. Αποτελέσματα

Η έρευνα κατέγραψε την ανάδειξη μιας νέας τάσης στα παιδιά αλβανικής μεταναστευτικής καταγωγής που επιθυμεί να απεγκλωβιστεί από τις παραδοσιακές διαιρέσεις «Έλληνας ή Αλβανός» και επιδιώκει ρητά ή υπόρρητα την επινόηση ενός τρίτου χώρου. Η επιλογή της προσέγγισης της ελληνοαλβανικής ταυτότητας ως φάσματος διευκολύνει την ελεύθερη αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων, χωρίς να δημιουργεί αποκλειστικές κατηγοριοποιήσεις και να απαιτεί από αυτούς-ες αποκλειστικές ταυτίσεις. Και το βασικότερο, χωρίς να παίρνει ως δεδομένο ότι η συζήτηση περί ταυτοτήτων είναι κατανοητή σε όλους ή βαραίνει στη ζωή των ατόμων μόνο και μόνο επειδή είναι άτομα μεταναστευτικής καταγωγής⁵.

Η συμβολή της έρευνας είναι διττή. Από τη μια πλευρά, εμπλουτίζει την ήδη πλούσια διεθνή επιστημονική συζήτηση για τις υβριδικές ταυτότητες και τις μη ανταγωνιστικές μορφές συνύπαρξης. Από την άλλη, προσφέρει ένα πλαίσιο κατανόησης που δεν αφορά μόνο τους νέους αλβανικής καταγωγής, αλλά και το κοινωνικό σύνολο που καλείται να επανεφεύρει το συλλογικό “εμείς” με όρους δημοκρατίας, συμμετοχής και αναγνώρισης της διαφοράς.

Εξάλλου, αν το καλοσκεφτεί κανείς αυτό που άλλαξε στην Ελλάδα μετά την αλβανική μετανάστευση του τέλους του Ψυχρού Πολέμου είναι κυρίως η αυτοεικόνα της. Κυριολεκτικά μιλώντας, η Ελλάδα δεν «έγινε» πολυπολιτισμική δια της μετανάστευσης αυτής. Απλώς, μετά από αυτήν την εμπειρία, ουσιαστικά ακυρώθηκε η εικόνα που είχε για τον εαυτό της ως μονοπολιτισμικής κοινωνίας⁶. Με άλλα λόγια, στην Ελλάδα δεν επικρατούσε ποτέ κάποια δεδομένη «μονοπολιτισμικότητα», αλλά στην πραγματικότητα διεξαγόταν ένας διαρκής αγώνας, ενίοτε ιδιαίτερα επώδυνος, εθνοτικής ομογενοποίησης και μειονοτικής αφομοίωσης.

Λόγω της ανοιχτής ερώτησης για το πώς αυτοπροσδιορίζονται τα ίδια τα άτομα ταυτοτικά, οι απαντήσεις που λάβαμε ήταν πολυποίκιλες, με αποτέλεσμα να τις κατηγοριοποιήσουμε σε τέσσερις κύριες ομάδες: 1. τάση προς ελληνικότητα, 2. τάση προς αλβανικότητα, 3. και τα δύο, 4. τίποτα από τα δύο.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν είναι τα εξής:

- 20 άτομα (40%) δήλωσαν «Και τα δύο» — δηλαδή ταυτοτικά τοποθετούνται μεταξύ ελληνικότητας και αλβανικότητας
- 17 άτομα (34%) τοποθετούνται κύρια ή αποκλειστικά στην «Αλβανικότητα»
- 8 άτομα (16%) τοποθετούνται κύρια ή αποκλειστικά στην «Ελληνικότητα»
- 5 άτομα (10%) τοποθετήθηκαν στο πλαίσιο της κατηγορίας «Τίποτα από τα δύο» αποστασιοποιημένα πλήρως από το εθνικό δίπολο.

Ένα ακόμη εύρημα ιδιαίτερης σημασίας αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα συνεντευξιαζόμενα άτομα επέλεξαν να αρθρώσουν τον αυτοπροσδιορισμό τους. Στο σύνολο σχεδόν των

⁵ Spyropoulou G., Mousaraj I., «Navigating Identity: Citizenship and the Reality of the Second Generation of Albanian Origin in Greece», *Genealogy*, 9(4)/2025, 134, <https://doi.org/10.3390/genealogy9040134> (πρόσβαση: 14.12.2025)

⁶ Χριστόπουλος Δ., Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Δύο αιώνες ιθαγένεια. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013.

περιπτώσεων, οι συμμετέχοντες κατέφυγαν σε περιφραστικές διατυπώσεις, όπως «είμαι από την Αλβανία», «αισθάνομαι ότι είμαι και Ελληνίδα και Αλβανίδα», αντί για μονολεκτικούς προσδιορισμούς τύπου «Αλβανός/ίδα», «Έλληνας/ίδα» ή «Ελληνοαλβανός/ή». Η επικράτηση αυτού του περιφραστικού τρόπου έκφρασης υποδηλώνει όχι μόνο μια πιθανή δυσκολία χρήσης των διαθέσιμων κοινωνικών κατηγοριών στην Ελλάδα, αλλά και το γεγονός ότι οι ταυτότητες των ατόμων μεταναστευτικής καταγωγής είναι συχνά πιο σύνθετες, δυναμικές και πλουραλιστικές από τα σχήματα που προσφέρει ο δημόσιος λόγος.

Ειδικότερα, στην ομάδα όσων αυτοπροσδιορίστηκαν ως «και τα δύο», μόνο τέσσερα άτομα επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν μονολεκτικούς προσδιορισμούς. Η περιορισμένη αυτή χρήση μονολεκτικών εννοιών υπογραμμίζει ότι η «διπλή» ή «υβριδική» ταυτότητα εξακολουθεί να είναι μια υπό διαμόρφωση ταυτοτική κατηγορία, χωρίς σταθεροποιημένο λεξιλόγιο ή ευρεία κοινωνική αναγνώριση.

5.1 Και τα δύο

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων τοποθετήθηκαν στη μέση του φάσματος, υιοθετώντας έναν υβριδικό αυτοπροσδιορισμό. Αυτός ο υβριδικός τρόπος δεν εκφράζεται πάντοτε ρητά, για παράδειγμα, μέσω του όρου Ελληνοαλβανός/ή ή της διπλής δήλωσης «Αλβανός/ή και Έλληνας/ίδα». Αντίθετα, συχνά αρθρώνεται με πιο έμμεσους, περιφραστικούς ή διστακτικούς τρόπους, κάτι που αποτυπώνει τόσο τη ρευστότητα αυτής της εμπειρίας όσο και τους κοινωνικούς περιορισμούς που περιβάλλουν την ονομασία της.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

Μάνος (22 ετών):

«Είμαι Αλβανός που γεννήθηκε στην Ελλάδα... Πολιτισμικά είμαι Έλληνας με αλβανική καταγωγή. Αλβανικής καταγωγής Έλληνας, ένα από τα δύο... Εθνικά δεν λέω τίποτα, άντε να πω Αλβανός.»

«Έχω συνηθίσει να λέω ότι είμαι μετανάστης δεύτερης γενιάς.»

Δήμητρα (27 ετών):

«Σίγουρα είμαι Ελληνοαλβανίδα [...] Με τίποτα δεν μπορώ να αναιρέσω το ότι νιώθω και Ελληνίδα, και έχω και την κουλτούρα και όλα.»

Αλέξανδρος (33 ετών):

«Δεν μπορώ να πω ότι είμαι μόνο Αλβανός [...] Ελληνοαλβανός μου φαίνεται σωστός όρος [...] Όταν με ρωτάνε, μου βγαίνει αυθόρμητα “Αλβανός”, αλλά τεχνικά είμαι Ελληνοαλβανός.»

Άλκης (19 ετών):

«Το έχω αποδεχτεί. Δεν προσπαθώ να ενταχθώ ή να αποδείξω κάτι [...] Αν σου έλεγα να περιγράψω την ταυτότητά μου με μία λέξη ή φράση, θα έλεγα “κάπου ανάμεσα”.»

Οι συνεντευξιαζόμενοι αυτής της κατηγορίας τείνουν να αντιλαμβάνονται την αλβανικότητα ως μια διάσταση που απορρέει από την καταγωγή, την οικογενειακή ιστορία και τα πολιτισμικά στοιχεία που μεταφέρουν από τους γονείς τους. Αντίστοιχα, η ελληνικότητα συγκροτείται μέσα

από την καθημερινή ζωή στην Ελλάδα: τη σχολική και κοινωνική τους διαμόρφωση, τις φιλίες, τις εμπειρίες και συχνά τη γέννησή τους στη χώρα.

Η σύζευξη αυτών των δύο στοιχείων παράγει ένα πολλαπλό και συχνά διαπραγματευόμενο ανήκειν. Η έκφρασή του κυμαίνεται από ξεκάθαρα διατυπωμένες δηλώσεις «διπλής ταυτότητας» έως πιο διστακτικές και αντιφατικές τοποθετήσεις, ιδίως στην περίπτωση εκείνων που νιώθουν και τα δύο, αλλά θεωρούν ότι η ελληνική κοινωνία δεν τους επιτρέπει εύκολα να το εκφράσουν ή ότι δεν έχουν ακόμη στη διάθεσή τους έναν όρο που να περιγράφει ικανοποιητικά την εμπειρία τους.

Με άλλα λόγια, η «διπλή» ταυτότητα δεν είναι μόνο μια υπαρξιακή εμπειρία, αλλά και μια γλωσσική και κοινωνική πρόκληση: οι συμμετέχοντες συχνά αισθάνονται ότι κατοικούν ανάμεσα σε κατηγορίες, σε μια ταυτότητα που υπάρχει, βιώνεται, αλλά δεν έχει ακόμη πλήρως αποκρυσταλλωθεί στο συλλογικό λεξιλόγιο.

5.2 Αλβανικότητα

Η δεύτερη πολυπληθέστερη κατηγορία αποτελείται από άτομα που τείνουν να τοποθετούνται περισσότερο προς την αλβανικότητα και επιλέγουν να προβάλλουν αυτή την πλευρά της ταυτότητάς τους, παρότι αναγνωρίζουν ότι φέρουν και στοιχεία ελληνικότητας. Για τους περισσότερους, η αλβανική ταυτότητα αποτελεί το πιο εμφανές ή προφανές σημείο αναφοράς, είτε λόγω γέννησης, είτε λόγω καταγωγής, είτε λόγω των οικογενειακών και πολιτισμικών δεσμών που έχουν εσωτερικεύσει.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η επιλογή να προταχθεί η αλβανικότητα λειτουργεί και ως μια μορφή επανοικειοποίησης: μια συνειδητή προσπάθεια να προστατευθεί ή να ανακτηθεί μια ταυτότητα που βρέθηκε στο επίκεντρο κοινωνικών και πολιτικών προκαταλήψεων στην Ελλάδα.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

Κατερίνα (34 ετών):

«Αυτοπροσδιορίζομαι κυρίαρχα ως Αλβανίδα. Δεν μπορώ καθόλου να συζητήσω να μου πει κάποιος ότι είσαι Ελληνίδα [...] Ούτε Αλβανοελληνίδα θα έλεγα για μένα. Είμαι Αλβανίδα.»

Πάνος (27 ετών):

«Νιώθω ότι είμαι Αλβανός [...] ότι πρέπει να προστατεύσω αυτό το κομμάτι.»

5.3 Ελληνικότητα

Οκτώ από τους συνεντευξιαζόμενους δήλωσαν ότι τείνουν περισσότερο προς την ελληνικότητα. Η επιλογή αυτή συνδέεται κυρίως με την υπεροχή των ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων στην καθημερινότητά τους, την πολύχρονη ζωή και κοινωνική τους ένταξη στην Ελλάδα, καθώς και με την απόσταση που αισθάνονται από την Αλβανία και την αλβανική εμπειρία, ιδιαίτερα όσοι είτε δεν έζησαν ποτέ εκεί είτε τη γνωρίζουν μόνο μέσω των γονιών τους.

Σημαντικό είναι ότι και σε αυτή την κατηγορία, οι συμμετέχοντες δεν αποκρύπτουν την αλβανική τους καταγωγή. Αντιθέτως, δηλώνουν ανοιχτά ότι προέρχονται από αλβανική οικογένεια.

Ωστόσο, η αλβανικότητα δεν αποτελεί για αυτούς την πρωταρχική ή πιο φορτισμένη πλευρά του αυτοπροσδιορισμού τους· λειτουργεί περισσότερο ως πολιτισμική/βιογραφική διάσταση παρά ως κεντρικός άξονας ταύτισης.

Ενδεικτικές τοποθετήσεις:

Ανδρέας (35 ετών):

«Αυτοπροσδιορίζομαι Έλληνας αλβανικής καταγωγής τα τελευταία αρκετά χρόνια [...] Παλαιότερα έλεγα ότι είμαι από την Αλβανία. Με την ελληνική ιθαγένεια και ιδίως μετά τον στρατό άρχισα να νιώθω και να λέω Έλληνας αλβανικής καταγωγής.»

Μαριάννα (29 ετών):

«Κυρίως Ελληνίδα. Ανάλογα με το context [...] θα πω Ελληνίδα από Αλβανία.»

Λίνα (22 ετών):

«Θα έλεγα ότι είμαι Ελληνίδα με αλβανική καταγωγή. Δεν στέκει πολύ, αλλά είναι έτσι πως νιώθω, ας πούμε.»

Γιάννης (38 ετών):

«Είμαι Αλβανός, αλλά είμαι και περισσότερο Έλληνας, γιατί ιστορικά στη ζωή μου δεν έχω κάνει κάτι στην Αλβανία.»

5.4 Καμία ταύτιση

Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει άτομα που επέλεξαν να μην ταυτιστούν με καμία από τις διαθέσιμες εθνικές κατηγορίες. Η επιλογή αυτή συνδέεται συχνά με μια αντίδραση στον δημόσιο λόγο, ο οποίος για πολλά χρόνια αντιμετώπισε τα παιδιά δεύτερης γενιάς μέσα από εθνικιστικά, κανονιστικά και συχνά εκβιαστικά σχήματα («τι είσαι;», «πρέπει να διαλέξεις», «γίνε Έλληνας»). Για ορισμένους συμμετέχοντες, η πίεση αυτή δημιούργησε είτε μια αντιδραστικότητα προς κάθε εθνική ταύτιση είτε μια πολιτική στάση που τους οδηγεί σε πιο διεθνιστικές μορφές αυτοπροσδιορισμού, όπως η ιδέα του «πολίτη του κόσμου».

Ενδεικτικά παραδείγματα:

Γιώργος (31 ετών):

«Δεν αυτοπροσδιορίζομαι ούτε ως Αλβανός ούτε ως Έλληνας [...] είμαι ένας αριστερός πολίτης που ζει εδώ πέρα.»

Ιλίρα (29 ετών):

«Δεν νιώθω ούτε 100% Αλβανίδα, ούτε 100% Ελληνίδα. Νιώθω ξένη και στις δύο χώρες.»

Σε αυτή την κατηγορία, η άρνηση δεν σημαίνει απαραίτητα απουσία ταυτότητας· περισσότερο εκφράζει μια απόσταση από εθνικά σχήματα που θεωρούνται περιοριστικά, ανεπαρκή ή ακόμη και φορτισμένα με εμπειρίες αποκλεισμού.

5.5 Αυτοπροσδιορισμός μέσω γεωγραφικού τόπου

Στις συνεντεύξεις αναδύθηκε και μια ακόμη μορφή αυτοπροσδιορισμού: η τοπική ταυτότητα. Κάποιοι συμμετέχοντες ανέφεραν ως βασικό σημείο του ανήκειν τους τη γειτονιά ή την περιοχή στην οποία μεγάλωσαν.

Αντζι (32 ετών):

«Το μόνο που νιώθω πραγματικά δικό μου είναι η Κυψέλη.»

Γιώργος (32 ετών):

«Θα επανέλθω σε αυτό που είπα στην αρχή: Πειραιώτης. Αυτό είμαι.»

Ο τοπικός αυτοπροσδιορισμός, επομένως, λειτουργεί ως μια εναλλακτική, πιο βιωματική μορφή ταυτότητας, που αντικατοπτρίζει τις καθημερινές σχέσεις, την οικειότητα και την αίσθηση του «σπιτιού» σε συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο.

Αντί για προσδιορισμούς όπως «Έλληνας» ή «Αλβανός», ο τόπος διαμονής ή ανατροφής, μια γειτονιά, μια πόλη, λειτουργεί ως το βασικό σημείο αναφοράς του εαυτού. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία. Αντανακλά την ανάγκη ορισμένων νέων να εκφράσουν το ανήκειν με τρόπο πιο άμεσο, προσωπικό και βιωματικό, αποφεύγοντας τις έντονες κοινωνικές ή συναισθηματικές φορτίσεις που συχνά συνοδεύουν τις εθνικές ταυτότητες. Τέλος, συνδέεται και με την αλβανική κουλτούρα, όπου ο τοπικός προσδιορισμός (περιφέρεια, χωριό, τόπος καταγωγής) αποτελεί συνηθισμένο και έντονα φορτισμένο στοιχείο ταυτότητας.

6. Ιθαγένεια: θεσμική ισότητα ή συμβολικό ανήκειν;

Η ιθαγένεια αποτελεί έναν θεμελιώδη, αλλά όχι αποκλειστικό, παράγοντα ένταξης για τα άτομα δεύτερης γενιάς. Στην ελληνική περίπτωση, η μακρά και συχνά επίπονη «οδύσσεια» της ιθαγένειας διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό το βίωμα του ανήκειν, καθώς η μετάβαση από ένα αυστηρά *jus sanguinis* σύστημα σε μεικτές μορφές *jus soli* και *jus domicili* δημιούργησε τόσο νέες ευκαιρίες όσο και νέα πεδία αβεβαιότητας. Οι μεταρρυθμίσεις των Ν. 3838/2010 και 4332/2015 αποτέλεσαν ουσιαστικές τομές που αναγνώρισαν θεσμικά την ύπαρξη μιας νέας γενιάς πολιτών μεταναστευτικής καταγωγής⁷. Ωστόσο, η νομική αναγνώριση δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην κοινωνική αποδοχή· η γραφειοκρατική απόδοση της ιδιότητας του πολίτη δεν αρκεί για να διαρρήξει τους βαθύτερους μηχανισμούς άниσης μεταχείρισης και κοινωνικού αποκλεισμού.

Στο πλαίσιο της έρευνάς μας, η ιθαγένεια αποτέλεσε αναμφισβήτητο σημείο αναφοράς, όμως ο τρόπος με τον οποίο βιώθηκε η απονομή της διαφοροποιείται ουσιαστικά. Για πολλούς συμμετέχοντες, η ελληνική ιθαγένεια λειτούργησε πρωτίστως ως πρακτικό και θεσμικό εργαλείο, απαραίτητο για την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, την εργασία, την κινητικότητα και την απόλαυση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων. Η χρόνια έκθεση σε ασταθή καθεστώτα διαμονής, οι ουρές στις υπηρεσίες, τα παράβολα και η δυνατότητα διοικητικής καθυστέρησης μετατρέπει την ιθαγένεια σε «ασπίδα» απέναντι στη θεσμική ευαλωτότητα, όχι απαραίτητα σε

⁷ Christopoulos D., «An unexpected reform in the maelstrom of the crisis: Greek nationality in the times of the memoranda (2010–2015)», *Citizenship Studies* 21, 2017, σ. 483-94, <https://doi.org/10.1080/13621025.2017.1307604> (πρόσβαση: 14.12.2025).

σύμβολο βαθύτερης ένταξης. Σε αυτό το πλαίσιο, το ερώτημα «αν η ιθαγένεια επηρέασε τον αυτοπροσδιορισμό» αποκαλύπτει το αντίστροφο: το πώς η μακρόχρονη μη-απόδοσή της επηρέασε τις εμπειρίες αποκλεισμού και την αίσθηση μη αναγνώρισης για όσους μεγάλωσαν στην Ελλάδα χωρίς να θεωρούνται τυπικά μέλη της πολιτικής κοινότητας.

Πολλοί συμμετέχοντες ανέφεραν ότι ένιωθαν «Έλληνες πριν την ταυτότητα», επισημαίνοντας ότι η ιθαγένεια επιβεβαίωσε περισσότερο ένα ήδη υπάρχον βίωμα παρά το διαμόρφωσε. Για άλλους, ωστόσο, η απόκτηση της ιθαγένειας αποτέλεσε καμπή, ένα τέλος στην αίσθηση μετέωρου ανήκειν. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική ιθαγένεια φέρει έναν διττό συμβολισμό: από τη μία πλευρά, ισότιμη συμμετοχή, σταθερότητα και δυνατότητα σχεδιασμού του μέλλοντος· από την άλλη, μια διαρκής υπενθύμιση της απόστασης που συνεχίζει να υφίσταται ανάμεσα στη νομική αναγνώριση και την κοινωνική αποδοχή.

Ένα κρίσιμο ερώτημα, συνεπές με τη διεθνή βιβλιογραφία, είναι κατά πόσο η νομική ιδιότητα του πολίτη μεταφράζεται αυτομάτως σε ουσιαστικό ανήκειν. Η απάντηση είναι πολύπλοκη. Το ανήκειν αποτελεί μια βιωματική, συναισθηματική και διαπραγματεύσιμη σχέση με την κοινότητα, η οποία εδράζεται στην αναγνώριση, την αποδοχή και το αίσθημα ασφάλειας⁸. Η ιθαγένεια μπορεί να ενισχύσει αυτές τις εμπειρίες, αλλά δεν τις εγγυάται. Όπως επισημαίνουν οι Goodman & Wright⁹, η έρευνα έχει εστιάσει κυρίως στους κανόνες και τις διαδικασίες πολιτογράφησης, ενώ γνωρίζουμε πολύ λιγότερα για το πώς η ιθαγένεια επηρεάζει μακροπρόθεσμα την κοινωνική και πολιτισμική ένταξη.

Τα ευρήματά μας επιβεβαιώνουν ότι η ελληνική ιθαγένεια αποτελεί κρίσιμο εργαλείο ισότιμης συμμετοχής, όμως δεν αναδιαμορφώνει αυτόματα την ταυτότητα. Η αξία της εκφράστηκε κυρίως ως θεσμική σταθερότητα, ως «οδός διαφυγής» από το γραφειοκρατικό αδιέξοδο και ως μέσο άσκησης δικαιωμάτων πολιτικών, κοινωνικών και επαγγελματικών. Αυτό συνάδει με τα ευρήματα του Gogonas¹⁰, σύμφωνα με τα οποία οι έφηβοι δεύτερης γενιάς επιδιώκουν την ελληνική ιθαγένεια κυρίως για πρακτικούς λόγους και όχι ως επιβεβαίωση του ανήκειν τους. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι, παρότι η μεγάλη πλειονότητα των συμμετεχόντων (περίπου 90%) είχε αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια, σε 34 από τις 50 περιπτώσεις κανένας από τους γονείς δεν είχε ιθαγένεια, στοιχείο που δημιουργεί «διπλά καθεστώτα» εντός της ίδιας οικογένειας. Υπάρχουν δηλαδή στην ίδια οικογενειακή μονάδα δύο τουλάχιστον παράλληλα νομικά καθεστώτα και, λόγω του προβληματικού πλαισίου για τις άδειες παραμονής, αυτό δημιουργεί πολλαπλές δυσκολίες που βαραίνουν στο σύνολό τους τα μέλη της οικογένειας και σε κάποιες περιπτώσεις επιτείνουν αισθήματα αποξένωσης στα άτομα δεύτερης γενιάς.

⁸ Skey M., *National Belonging and Everyday Life: The Significance of Nationhood in an Uncertain World*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2011· Vathi Z., *The Children of Albanian Migrants in Europe: Ethnic Identity, Transnational Ties and Pathways of Integration*. Doctoral dissertation, DPhil in Migration Studies, School of Global Studies, University of Essex, Colchester, UK, 2011.

⁹ Goodman S. W. & Wright M., «Does mandatory integration matter? Effects of civic requirements on immigrant socio-economic and political outcomes», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41/2015, σ. 1885-908, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1042434> (πρόσβαση:14.12.2025).

¹⁰ Gogonas N., «Language shift in second generation Albanian immigrants in Greece», *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30:2/2009, σ. 95-110, <https://doi.org.10.1080/01434630802307908> (πρόσβαση: 14.12.2025).

7. Εκπαίδευση και γλώσσα

Η διαμόρφωση της ταυτότητας των συνεντευξιζόμενων επηρεάστηκε σημαντικά από τις πολιτισμικές προσλαμβάνουσες που συγκρότησαν το περιβάλλον κοινωνικοποίησής τους, με το εκπαιδευτικό σύστημα να κατέχει κεντρική θέση σε αυτή τη διαδικασία. Οι περισσότεροι-ες συμμετέχοντες-ουσες θυμούνται το σχολικό περιβάλλον ως τόπο ένταξης αλλά και ως τόπο διάκρισης. Από τη μία, το σχολείο αποτέλεσε χώρο κοινωνικοποίησης, δημιουργίας φιλιών και πρόσβασης στην ελληνική γλώσσα και κουλτούρα. Από την άλλη, υπήρξε πεδίο εμπειριών υποτίμησης ή αόρατης απόκλισης, συχνά μέσα από αστεϊσμούς, προβολή στερεοτύπων ή τις προσδοκίες για «σωστή προσαρμογή».

Οι μαρτυρίες αναδεικνύουν τον αφομοιωτικό και ομογενοποιητικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο προβάλλει μια ενιαία αφήγηση της ελληνικότητας, χωρίς χώρο για πολλαπλές πολιτισμικές αναφορές (ιστορικές, γλωσσικές, θρησκευτικές). Πολλοί συμμετέχοντες θυμούνται ότι απέφευγαν να μιλούν αλβανικά στο σχολείο ή να αποκαλύπτουν την καταγωγή τους, φοβούμενοι τον στιγματισμό. Αυτές οι εμπειρίες οδηγούν, συχνά, σε σιωπηλές μορφές προσαρμογής, όπου η αποδοχή επιτυγχάνεται με το τίμημα της απόκρυψης.

Ταυτόχρονα, υπάρχουν και αφηγήσεις ενδυνάμωσης: εκπαιδευτικοί που στάθηκαν υποστηρικτικά, φίλοι που υπερέβησαν τα στερεότυπα, συμμετοχή σε σχολικά ή πολιτιστικά προγράμματα που ενίσχυσαν το αίσθημα αναγνώρισης. Αυτές οι θετικές εμπειρίες δείχνουν ότι η εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος συμπερίληψης, εφόσον αναγνωρίζει και αξιοποιεί τη διαφορετικότητα ως πόρο και όχι ως πρόβλημα.

Ο γλωσσικός τομέας αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά πεδία όπου ο αφομοιωτικός προσανατολισμός του ελληνικού σχολείου γίνεται ορατός. Όπως έχει δείξει ο Gogonas¹¹, η απουσία δομών για την υποστήριξη της μητρικής γλώσσας των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής οδηγεί συχνά σε μερική ή πλήρη γλωσσική απώλεια. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και στην παρούσα έρευνα: σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι τα ελληνικά αποτελούν τη γλώσσα της καθημερινότητας, της εκπαίδευσης, της εργασίας και των κοινωνικών τους δικτύων. Η αλβανική γλώσσα, αντίθετα, περιορίζεται στο οικογενειακό πλαίσιο ή στη χρήση με μεγαλύτερης ηλικίας συγγενείς, ενώ για αρκετούς συνοδεύεται από συναισθήματα ενοχής ή ανεπάρκειας («καταλαβαίνω, αλλά δεν μπορώ να μιλήσω καλά»).

Η δυνατότητα συστηματικής διατήρησης της αλβανικής εντός της σχολικής κοινότητας θα μπορούσε να αποτρέψει τη γλωσσική απώλεια και να ενισχύσει την αυτοεκτίμηση των μαθητών, προσφέροντας χώρο για την ανάπτυξη υβριδικών ταυτοτήτων που δεν απαιτούν την απόκρυψη της καταγωγής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αρχάκης¹², μπορεί να ανοίξει ο δρόμος αναζήτησης ενός μετα-εθνικού λόγου, που δεν θα εμποδίζει την επαφή και τη μείξη γλωσσών από άλλους πολιτισμούς και χώρες καταγωγής, τόσο εντός της σχολικής τάξης όσο και γενικά μεταξύ των ατόμων που συνυπάρχουν σε ένα κοινωνικό τοπίο. Ταυτόχρονα, θα συνέβαλλε στη συνολική

¹¹ Idem.

¹² Αρχάκης Α., *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο – Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2020.

διαπολιτισμική εκπαίδευση όλων των μαθητών, Ελλήνων και μη, μέσα από την αναγνώριση της γλωσσικής και πολιτισμικής ετερότητας ως συστατικού στοιχείου της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

8. Για το μέλλον

Η μελέτη των εμπειριών και των αυτοπροσδιορισμών της ελληνικής νεολαίας αλβανικής καταγωγής αναδεικνύει μία βαθιά μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία υπερβαίνει τους περιορισμούς της κλασικής αντίληψης περί ένταξης. Τα παιδιά που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στην Ελλάδα αποτελούν φορείς ενός ανήκειν που έχει ήδη διαμορφωθεί μέσα από την καθημερινότητα, τη γλώσσα, τις σχέσεις, τις εκπαιδευτικές και εργασιακές διαδρομές τους.

Η ανάλυση δείχνει ότι η ταυτότητα δεν συγκροτείται ως αντιπαράθεση ανάμεσα στην ελληνικότητα και την αλβανικότητα, αλλά ως ένα δυναμικό πλέγμα αναφορών που συνυπάρχουν, διαπραγματεύονται και μετασχηματίζονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια. Οι υβριδικές μορφές ανήκειν, είτε διατυπώνονται ρητά είτε περιφραστικά, δεν αποτελούν εξαίρεση, αλλά τον κανόνα. Η δυσκολία εύρεσης μονολεκτικών όρων δεν αντανακλά αστάθεια ή αμφιθυμία· φανερώνει την απουσία κοινωνικής και θεσμικής γλώσσας που να μπορεί να περιγράψει επαρκώς τις νέες μορφές ταυτότητας που αναδύονται. Με αυτή την έννοια, η λεγόμενη «δεύτερη γενιά» λειτουργεί ως καθρέφτης των ορίων του δημόσιου λόγου περί ελληνικότητας και της ανάγκης επαναπροσδιορισμού τους. Την ίδια στιγμή, το παράδοξο που αναδεικνύεται από την έρευνα είναι ιδιαίτερα εύγλωττο: οι εμπειρίες ρατσισμού, η υποτίμηση της αλβανικής καταγωγής και ο αφομοιωτικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης υπονομεύουν την ισοτιμία που η θεσμική πολιτειότητα υπόσχεται.

Αυτή η συνθήκη καταδεικνύει ότι χρειάζεται μια ευρύτερη μετατόπιση προς μια έννοια της ελληνικότητας που εδράζεται στην πραγματικότητα των πολλαπλών, αλληλοεπικαλυπτόμενων και ρευστών ταυτοτήτων. Η αναγνώριση της υβριδικότητας και η αποδοχή της ως μορφής ανήκειν αποτελεί όχι μόνο προϋπόθεση για την κοινωνική ισότητα, αλλά και για τον ίδιο τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής κοινότητας.

Η ελληνική νεολαία αλβανικής καταγωγής καλεί την ελληνική κοινωνία να δει τον εαυτό της με νέα μάτια: να αποδεχθεί ότι οι ταυτότητες που τη συγκροτούν είναι πλουραλιστικές και ότι το συλλογικό «εμείς» δεν μπορεί να θεμελιώνεται ούτε στην καταγωγή ούτε στην πολιτισμική καθαρότητα. Αντιθέτως, θεμελιώνεται στην κοινή καθημερινότητα, στη συμμετοχή, στη συνύπαρξη και στη συνεχή αναδιαπραγμάτευση των ορίων της κοινότητας. Στα χρόνια δοκιμασίας που διέρχεται η Ελλάδα – όπως όλη η Ευρώπη – για να μπορέσει αυτή η δυναμική να αποδώσει θετικούς καρπούς συμπερίληψης και όχι αποκλεισμούς και περιχαράκωση, χρήσιμο θα ήταν να εκκινήσει, ει δυνατόν και με θεσμικούς όρους, μια συζήτηση αναστοχασμού του άκαμπτου αφομοιωτικού μοντέλου που ενεργοποιείται διαχρονικά απέναντι στους μειονοτικούς και μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Δεν υπάρχουν ισχυρές προσδοκίες ότι αυτό το μοντέλο θα εκλείψει. Μπορεί όμως να μπολιαστεί με κάποια στοιχεία αναγνώρισης των πολιτισμών που βρίσκονται στη χώρα. Η αναγνώριση αυτής της υβριδικότητας δεν είναι μόνο στοιχείο εμπλουτισμού της ελληνικής πολιτικής κοινότητας. Είναι πρωτίστως εγγύηση διασφάλισης της κλονιζόμενης κοινωνικής συνοχής και γέφυρα συνεργασίας ανάμεσα σε δύο κράτη που είτε το θέλουν, είτε όχι, είναι καταδικασμένα να συγκατοικούν.

Μόνο η διάγνωση του φαινομένου της συγκρότησης αυτής της υβριδικής ελληνοαλβανικότητας στην Ελλάδα από τη νέα γενιά αλβανικής καταγωγής που γεννήθηκε και ανατράφηκε στη χώρα είναι ζωτικής σημασίας για τη χάραξη όλων των σχετικών δημοσίων πολιτικών. Στο πλαίσιο αυτό, η αναγνώριση της πολιτισμικής υβριδικότητας, η ενίσχυση της πολυγλωσσίας, η αντιρατσιστική εκπαίδευση και η άρση των θεσμικών ανισοτήτων δεν είναι απλώς μέτρα κοινωνικής πολιτικής. Είναι βήματα προς μια πολιτεία που ωριμάζει, αναστοχάζεται τα σύνορά της και επανακαθορίζει το περιεχόμενο της δημοκρατίας της.

Η ελληνική νεολαία μεταναστευτικής αλβανικής καταγωγής δεν αποτελεί αντικείμενο ένταξης, αλλά υποκείμενο που θέτει νέους όρους για το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας. Η αναγνώριση αυτού του γεγονότος είναι ζωτικής σημασίας για την συνοχή της ελληνικής πολιτικής κοινότητας. Αυτό πρέπει να γίνει κτήμα της ελληνικής διοίκησης και κατ' επέκταση της ελληνικής κοινωνίας.

[Το ερευνητικό έργο με τίτλο «Ένα ελληνο-αλβανικό ανήκειν εν τη γενέσει: Μη ανταγωνιστική συνύπαρξη σε προοπτικές συμπερίληψης» υλοποιείται στο πλαίσιο της δράσης του ΕΛ.ΙΔ.ΕΚ. «Χρηματοδότηση της Βασικής Έρευνας (Οριζόντια υποστήριξη όλων των Επιστημών)» του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0» με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης – NextGenerationEU (Αριθμός Έργου ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.: 16990).]